

زن در فرهنگ و هنر، دوره‌ی ۲، شماره‌ی ۴، تابستان ۱۳۹۰: ۲۵-۳۹

کارکرد قوانین عرفی در ازدواج بین ترکمن‌های ایران

منیژه مقصودی*

چکیده: این مقاله به بررسی و تجزیه و تحلیل الگوی ازدواج در بین ترکمن‌های ایران می‌پردازد. این پژوهش با تأکید بر روش‌های کیفی، اقامت در محل، مشاهده، مصاحبه‌های باز و نیز بر پایه‌ی اسناد و مدارک موجود از جامعه‌ی ترکمن انجام شده است. در این مقاله ابتدا به معرفی اجمالی جامعه‌ی ترکمن می‌پردازیم و سپس به برخی از ویژگی‌های کلیدی این جامعه اشاره می‌کنیم، ویژگی‌هایی که فرهنگ ترکمنی بر پایه‌ی آن شکل گرفته و به صورت بافتی یک‌پارچه و متشکل از عناصر گوناگون است. از جمله ویژگی‌های کلیدی جامعه‌ی ترکمن مورد بحث در این پژوهش، موارد زیر قابل تأکید است: ازدواج درون‌همسری، پدرتباری، پدرسالاری، پدرمکانی و مجموعه‌ای از قوانین عرفی ازدواج و ازدواج‌های اجباری. مبحث ازدواج را با شرح قوانین عرفی ازدواج و تعیین مهریه آغاز نموده و سپس با دلایل و شواهد عینی به نقش‌های متفاوتی که مهریه در این جامعه بازی می‌کند پرداخته‌ایم، از جمله: ثابت بودن میزان مهریه برای تمامی اقشار و از سوی دیگر انعطاف‌پذیر بودن در شرایط گوناگونی چون: ازدواج‌های درون‌روستایی و برون‌روستایی و نیز درون و برون شهری. مباحث فوق در مجموع به صورت مجموعه عناصری از بافت جامعه‌ی ترکمن می‌باشند که شناخت عمیق و همه‌جانبه‌ی آن می‌تواند به شناخت جامعه‌ی ترکمن منجر شود. **واژه‌های کلیدی:** ترکمن، ازدواج، درون‌همسری، مهریه، پدرسالاری، پدرتباری، پدرمکانی، لویرات.

مقدمه

ترکمن‌ها یکی از اقوام آسیای مرکزی‌اند که طی سه مهاجرت بزرگ از قرن ششم میلادی به سمت فلات ایران کوچ کرده‌اند. ترکمن‌ها در آسیای مرکزی در کنار سایر اقوام از جمله: کالموک‌ها، قیرقیزها،

mnj_maghsudi@yahoo.com
mahsudi@chamran.ut.ac.ir
www.maghsudi.info

* دانشیار گروه انسان‌شناسی دانشگاه تهران

تاریخ دریافت: ۱۳۸۹/۰۱/۲۲ تاریخ پذیرش: ۱۳۸۹/۰۸/۲۲

۲۶ زن در فرهنگ و هنر، دوره‌ی ۲، شماره‌ی ۴، تابستان ۱۳۹۰

تاتارها، مغول‌ها و ازبک‌ها به‌صورت کوچ‌نشین زندگی می‌کردند. علی‌رغم آن که ده قرن از مهاجرت آن‌ها به ایران می‌گذرد، کم و بیش ویژگی‌های قومی و فرهنگی خود را حفظ نموده‌اند. این ویژگی‌ها به‌خصوص در ساختار خانواده، خویشاوندی و ازدواج قابل مشاهده است. ساختار خانواده که در واقع همان سازمان اجتماعی آن‌ها محسوب می‌شود، از ویژگی‌های منحصر به جامعه‌ی ترکمن نشأت گرفته است.

انتخاب موضوع ساختار خانواده، خویشاوندی و ازدواج با توجه به این واقعیت است که خویشاوندی از سنگ بناهای انسان‌شناسی است، لذا درک و شناخت هر جامعه از طریق انجام تحلیل عمیق از نظام ازدواج، روابط نسبی و سببی، قوانین عرفی اجتماعی، اقتصادی و فرهنگی که ناشی از روابط خویشاوندی است، میسر می‌شود. این مقاله که به بررسی قوانین عرفی روابط خویشاوندی، خانواده و ازدواج در میان ترکمن‌ها اختصاص دارد، در ابتدا بر پایه‌ی اسناد و مدارک موجود انجام شده و سپس تحقیقات میدانی وسیع و گسترده‌ای انجام گرفته است. امکان مطالعات میدانی نیز به‌تدریج با ایجاد رابطه‌ی نزدیک و دوستی با ترکمن‌ها و جامعه‌ی ترکمنی برابمان میسر گردید. با توجه به این که جامعه‌ی ترکمن جامعه‌ای است بسته و نفوذ به درون آن به سادگی امکان‌پذیر نیست، از این‌رو زمینه‌ی مطالعات میدانی بسیار به کندی و با قدم‌های آهسته فراهم شد.

تحقیق درباره‌ی تغییر و تحول الگوی خانواده و ازدواج و قوانین عرفی از دستاوردهای بسیار کلیدی این پژوهش است. قوانین عرفی در بین ترکمن‌های ایران بر پایه‌ی پنج اصل: درون‌همسری^۱، تک‌تباری^۲، پدرتباری^۳، پدرمکانی^۴ و پدرسالاری^۵ قرار دارد. در حقیقت درون‌همسری از جمله ویژگی‌های کلیدی جامعه‌ی ترکمن است که باعث حفظ این سنن شده است.

معرفی ترکمن‌های ایران

ترکمن‌ها یکی از اقوام از آسیای میانه‌اند که در کنار سایر اقوام از جمله: کالموک‌ها، قیرقیزها، ازبک‌ها، تاتارها و مغول‌ها زندگی می‌کردند. ترکمن‌ها طی سه مهاجرت بزرگ از قرن ششم هجری با این سو به

---

1. Endogamy
2. Monolineal
3. Patrilineal
4. Patrilocal
5. Patriarchal

کارکرد قوانین عرفی در بین زنان ترکمن ایران ۲۷

سمت فلات ایران کوچ کردند. آنها در سده‌ی هفتم هجری در زمان حکومت سامانیان و با کسب اجازه از آنها در شمال شرقی فلات ایران اقامت گزیدند (معین محمد، ۱۳۷۱: ج ۵، ۳۸۷). کمی بعد، پس از انقراض سامانیان و تأسیس سلسله‌ی غزنویان، طوایفی از ترکمن‌ها، با اجازه‌ی سلطان محمود، در منطقه «ترکمن صحرا» یعنی سرزمین کنونی ترکمن‌های ایران، مستقر می‌شوند (همان‌جا). بعدها پس از پایان جنگ‌های متعدد و نتیجتاً کاهش وسعت سیاسی - جغرافیایی فلات ایران، ترکمن‌ها نیز بین سه کشور ایران، افغانستان و ترکمنستان کنونی تقسیم شدند.

«قوام ترکمن در قرن شانزده میلادی به دلایلی چند از جمله استعمار ترکمن‌ها از سوی خان‌های خیوه و فتودال‌های قالبی به علت زندگی شبانکاری و نیاز به مراتع وسیع، سرسبز و مناطق خوش آب و هوا به تدریج از فلات‌های شمال ترکمنستان شروع به حرکت کرده و در مراتع شمالی ایران، از استان خراسان گرفته تا سواحل شرقی دریاچه‌ی خزر که بخش شمالی استان گلستان را تشکیل می‌دهد، پراکنده شدند. کوچ ترکمن‌ها به سرزمین ایران فعلی تا قرن نوزدهم میلادی ادامه داشت. هرچند که حضور ترکمن‌ها در این مناطق با مقاومت محلی فراوان روبه‌رو بود ولی ترکمن‌ها نیز با زندگی متحرک و کوچ‌نشینی و جنگ و گریز خود توانستند حضور خود را در این منطقه تثبیت نمایند» (لوگاشوا، ۱۳۵۹: ۵۶). کوچ ترکمن‌ها به سمت ایران تا سال ۱۸۸۱ میلادی یعنی تا تسخیر کامل ترکمنستان توسط روس‌ها بر طبق قرارداد آخال ادامه داشت. بر طبق قرارداد آخال بخش اعظمی از مناطق ترکمن‌نشین تا شمال رود اترک تحت عنوان ترکمنستان به روسیه تعلق گرفت و بخش جنوبی رود اترک تحت عنوان ترکمن صحرا که در واقع بخش شمالی استان گلستان را تشکیل می‌دهد هم‌چنان تحت سلطه‌ی ایران باقی ماند (گلی، ۱۳۶۶: ۴۸).

ترکمن‌های ایران به سه ایل بزرگ یموت^۶، گوکلان^۷ و تکه^۸ تقسیم می‌شوند. هر ایل به چند طایفه و هر طایفه به چند تیره و هر تیره به زیرتیره تا سطح ابه^۹ و در نهایت خانواده تقسیم می‌شود. هویت قومی از جمله ویژگی‌های بارز این قوم است. در میان آنان به‌خصوص در میان طایفه گوگلان عقاید فرقه نقشبندیه رواج دارد.

6. Yumot

7. Goklan

8. Tekke

9. Obe

ترکمن‌های ایران همگی اهل سنت و تابع شاخه‌ی حنفی‌اند. زبان ترکمن‌ها «ترکمنجه» یا ترکمنی است. این زبان یکی از شاخه‌های زبان ترکی است.

بر طبق آخرین برآورد مرکز آمار و اطلاعات، جمعیت این استان در سال ۱۳۸۴ بالغ بر ۱۶۱۹۹۵۳ نفر می‌باشد. قابل تأکید است که جمعیت این استان ترکیبی است از چهار قومیت ترکمن (۳۳درصد)، بلوچ (۳درصد)، سیستانی (۱۶درصد) و فارس (۴۶درصد). علاوه بر اقوام ذکر شده، اقوامی مانند: قزاق‌ها، افغان‌ها و کولی‌ها با جمعیت ۲درصد در این استان ساکن هستند (مقصودی، ۱۳۸۴: ۴۶).

ویژگی‌های کلیدی جامعه‌ی ترکمن

ترکمن‌ها یکی از اقوام آسیای مرکزی هستند که علی‌رغم آن که بیش چند قرن از مهاجرت آن‌ها به ایران می‌گذرد، برخی از ویژگی‌های فرهنگی خود را هنوز حفظ نموده‌اند و به برخی از قوانین عرفی در ساختار خانواده و ازدواج پایبندند.

برای درک علت و چگونگی حفظ و بقای قوانین عرفی باید به چند ویژگی خاص جامعه‌ی ترکمنی توجه نمود. از جمله این ویژگی‌ها موارد زیر قابل ذکر است:

۱. درون‌همسری؛
۲. تک‌تباری؛
۳. پدرتباری؛
۴. پدرسالاری؛
۵. پدرمکانی.

درون‌همسری

از میان پنج ویژگی نام‌برده، ویژگی درون‌همسری نقش کلیدی و تعیین‌کننده‌ای دارد. یک مقایسه‌ی ساده بین قوانین سه‌گانه‌ی عرفی، شرعی و مدنی نشان می‌دهد که قوانین عرفی که براساس فرهنگ جامعه به تدریج و در طی سالیان دراز درهم تنیده شده و در دل و جان آن جای گرفته بسیار جان‌سخت و دیرپاست، از این‌رو هر گونه تغییری در آن به کندی صورت می‌گیرد. سرپیچی از قوانین عرفی و پیروی نکردن از آن مجازات‌های جمعی را به دنبال دارد منجمله منجر به طردشدن فرد از جامعه و محروم شدن

کارکرد قوانین عرفی در بین زنان ترکمن ایران ۲۹

از پاره‌ای امتیازات اجتماعی می‌شود. از جمله کلیدی‌ترین این قوانین عرفی قانون درون‌همسری است. بر طبق تعریف درون‌همسری، افراد یک گروه باید درون گروه خود یا به عبارتی با هم‌گروهی‌های خود ازدواج کنند. آن‌ها با افراد خارج از گروه حق ازدواج ندارند. در حالی که بر طبق قوانین ازدواج برون‌همسری^{۱۰} که نقطه مقابل قانون درون‌همسری است، افراد ملزم به ازدواج با افرادی خارج از گروه خود هستند (مقصودی، ۱۳۸۵: ۳۵).

ترکمن‌ها به معنی دقیق کلمه درون‌همسراند، بنابراین ازدواج‌ها باید در درون گروه خود باشد. گروه از نظر ترکمن‌ها شامل کلیه‌ی افراد ترکمن است. از این‌رو ازدواج برون‌همسری، یا به عبارتی ازدواج با غیرترکمن یا غیر هم‌گروهی از نظر آن‌ها پذیرفته نیست.

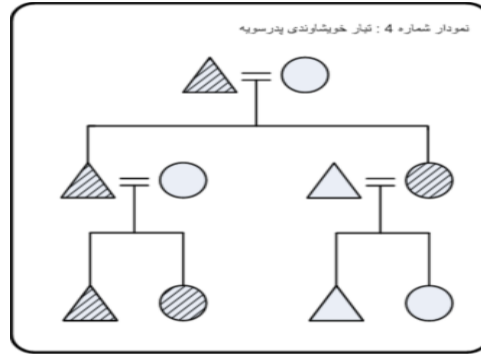
دایره‌ی درون‌همسری تنها به معنی ازدواج با ترکمن نیست، بلکه قاعده‌ی درون‌همسری در حلقه‌های کوچک‌تر پذیرفته‌تر است تا ازدواج با افراد دورتر. بنابراین درون‌همسری باید ترجیحاً در دایره‌ی محدودتری انجام شود. بدین ترتیب، مثلاً ازدواج عموزاده‌ها که همگی متعلق به یک تیره‌اند ارجحیت دارد به ازدواج بین دو تیره و ازدواج بین دو تیره ارجحیت دارد به ازدواج میان دو طایفه و در نهایت ازدواج باید با ترکمن باشد و نه با غیرترکمن. بنابراین دایره‌ی درون‌همسری جریان انبساطی را تا سطح جامعه‌ی ترکمن طی می‌کند. بدین صورت درون‌همسری باعث می‌شود که قوانین گوناگون عرفی در جامعه حفظ شود و از نسلی به نسلی دیگر منتقل شود. ازدواج‌های درون‌گروهی با تکرار قوانین عرفی از نسلی به نسلی دیگر در تداوم است.

تک‌تباری، پدرباری، پدرباری، پدرباری، پدرباری

به جزء ویژگی مذکور چهار ویژگی دیگر از جمله: تک‌تباری، پدرباری، پدرباری و پدرباری در میان ترکمن‌ها وجود دارد. با مروری بر مطالعات کلاسیک، برخی از ویژگی‌های جوامع تک‌تبار- پدرباری به صورت زیر توصیف شده است: در نظام‌های خویشاوندی تک‌تبار- پدرباری، نام پدر به فرزندان دختر و پسر منتقل می‌شود ولی فرزندان پسر هستند که این نام را به فرزندان‌شان (دختر یا پسر) منتقل می‌کنند (همان: ۸۷). نمودار شماره ۱ نشانگر تبار خویشاوندی پدرباری می‌باشد.

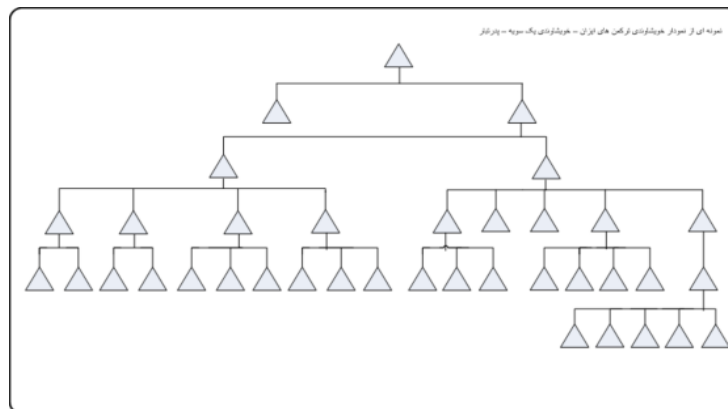
¹⁰ Exogamy

نمودار (۱) تبار خویشاوندی پدرتباری

نظام‌های سنتی پدرتبار همگی پدرسالاراند و قوانین عرفی، شرعی و مدنی در جوامع پدرتبار و پدرسالار براساس چیرگی حقوق مردان بر زنان است. در نظام‌های پدرتبار و پدرسالار، چندزنی وجود دارد. در چنین جوامعی، دارایی در ارتباط مستقیم با داشتن زمین‌های بیشتر، دام بیشتر و هم‌چنین داشتن زنان و فرزندان بیشتر است. پدرمکانی نیز از دیگر ویژگی‌های نظام‌های پدرتبار و پدرسالار است. پدرمکانی به تعبیری می‌تواند به منزله‌ی برخوردار شدن دائم‌العمر از نیروی کار فعال و مسئول محسوب شود. از این رو پرداخت مهریه همیشه با پدرمکانی همراه بوده است. جامعه‌ی ترکمن هر چهار ویژگی نام‌برده را دارا است. نمودار شماره ۲ نشانگر ویژگی پدرتباری جامعه‌ی ترکمن می‌باشد.

نمودار (۲) تبار خویشاوندی یک‌سویه - پدرتبار ترکمن‌های ایران

*نمونه‌ای از نمودار خویشاوندی ترکمن‌های ایران - خویشاوندی تک‌تبار - پدرتبار

قانون تبادل در ازدواج

مطالعات میدانی نشان می‌دهد، در مواردی که پرداخت مهریه در توان خانواده داماد نباشد، الگوی مادرمکانی غالب است. علاوه بر پرداخت مهریه از طرف خانواده‌ی داماد به پدرعروس، مبلغی جزئی نیز به عنوان شیربها به مادرعروس پرداخت می‌شود.

کلیه‌ی مخارج عروسی هم بر عهده‌ی خانواده‌ی داماد است. در مقابل چنین پرداخت‌هایی آنچه که خانواده‌ی عروس با خانواده‌ی داماد مبادله می‌کند در غالب قانون عرفی پدرمکانی قرار می‌گیرد. به عبارتی اقامت زن در خانواده‌ی داماد، در مقابل تمام پرداخت‌های ذکر شده می‌باشد. قابل تأکید است که عروس همواره با خود جهیزیه‌ای نیز می‌آورد.

جدول شماره ۱، نشانگر قانون تبادل بین دو خانواده‌ی عروس و داماد در بین ترکمن‌ها می‌باشد. در بین عناصر مبادله‌شده بین دو خانواده، آنچه که اهمیت بنیانی دارد، یکی مهریه است و دیگری پیروی از الگوی اقامت پدرمکانی. مثال‌های مختلف نشان می‌دهد که در برخی موارد، در مقابل عدم‌پرداخت مهریه، الگوی مادرمکانی جایگزین الگوی پدرمکانی می‌شود.

جدول شماره (۱) دایره‌ی تبادل در میان ترکمن‌های ایران

دایره تبادل	
خانواده‌ی عروس	خانواده‌ی داماد
مهریه	→
شیربها	→
مخارج ازدواج	→
طلا و چشم‌روشنی	→
جهیزیه	←
عروس	← الگوی پدرمکانی

ویژگی درون‌همسری در کنار چهار ویژگی نام‌برده استحکام ساختار فرهنگی جامعه‌ی ترکمن را سبب می‌شود. این چهار ویژگی هم‌چون چهار حلقه در کنار یک‌دیگر به گونه‌ای قرار می‌گیرند که هر یک در جهت تقویت حلقه‌های دیگر عمل می‌کند. حلقه‌های چهارگانه هم‌چون ساختاری، مشکل از

عناصر گوناگون فرهنگی به‌نظر می‌رسد. در واقع پایه‌های جامعه براساس پدرتباری و پدرسالاری استوار است و سایر ویژگی‌ها در جهت تحکیم این ویژگی کلیدی و نیز در جهت تحکیم یک‌دیگر حضوری پرمعنی می‌یابند. براساس چنین ساختاری است که قوانین عرفی ازدواج، ازدواج‌های اجباری، لویرات^{۱۱} و قوانین توارث در این جامعه شکل می‌گیرد.

بر طبق قوانین عرفی ترکمن‌ها مقدار مهریه برای تمام خانواده‌ها از اقشار گوناگون در سطح یک روستا و حتی در سطح یک شهر ثابت است. این مقدار از روستایی به روستای دیگر و از شهری به شهر دیگر متفاوت است. از دیگر ویژگی‌های بسیار شاخص جامعه‌ی ترکمن این است که پدر داماد کل مهریه تعیین‌شده را باید در صبح روز عقد به پدر عروس بپردازد.

علاوه بر مهریه، شیربها نیز به خانواده‌ی عروس تعلق می‌گیرد. عروس نیز همراه خود جهیزیه می‌برد. مخارج عروسی بر عهده‌ی خانواده‌ی داماد است. علاوه بر موارد فوق در برخی از روستاها و شهرها از طرف خانواده‌ی داماد مقداری طلا به عروس می‌دهند که در جدول شماره ۲ نشان داده شده است. این ویژگی‌های کلی قوانین عرفی ازدواج است.

در مقابل پرداخت مهریه به پدر عروس، عروس متعلق به خانواده‌ی داماد می‌شود. به عبارتی از الگوی پدرمکانی پیروی می‌کنند. همان‌طور که ذکر شد مقدار مهریه ثابت است و به ازای پرداخت مهریه الگوی پدرمکانی وجود دارد. ولی نکته‌ی جالب توجه این است که مقدار مهریه قابل‌انعطاف نیز می‌باشد، به عبارتی در تحت شرایطی خاص تغییر می‌کند.

در یکی از مطالعات میدانی در روستای یل‌چشمه متوجه شدم که به دلیل لال بودن داماد، میزان مهریه عروس تا ۳ برابر افزایش یافته بود. عکس این قضیه نیز چنین است که اگر عروس دارای مشکلات جسمی باشد، میزان مهریه پرداختی کاهش می‌یابد. بنابراین اگر ازدواج را به صورت تبدلی بین دو خانواده در نظر بگیریم، با تغییر شرایط طرفین، میزان مهریه‌ی پرداختی کاهش و یا افزایش می‌یابد، این مقدار بسته به نظر ریش‌سفیدان دارد که در کنار والدین میزان مهریه را در چنین شرایطی تعیین می‌کنند.

از جمله شرایط دیگری که باعث تغییر مهریه می‌شود، مربوط به ازدواج‌های درون یا برون‌شهری و یا درون یا برون‌روستایی است. بدین صورت که مقدار مهریه ازدواج‌های برون‌روستایی و یا برون‌شهری افزایش می‌یابد. جدول شماره ۲ اطلاعاتی را در این مورد نشان می‌دهد.

---

¹². Levirate

کارکرد قوانین عرفی در بین زنان ترکمن ایران ۳۳

جدول شماره (۲) تنوع میزان مهریه را در نقاط مختلف شهری و روستایی در سال ۱۳۸۷

نام منطقه	میزان مهریه	طلا
گنبد کاووس	۱۳۰۰۰۰۰ تومان	۶۰۰۰۰۰ الی ۷۰۰۰۰۰ تومان طلا
غرب شهرستان گنبد		
روستای ایمر	۱۰۰۰۰۰۰ الی ۱۲۰۰۰۰۰ تومان	
روستای ایگدرعلیا وسفلا	۱۰۰۰۰۰۰ الی ۱۲۰۰۰۰۰ تومان	
پشمک پناده	۱۰۰۰۰۰۰ الی ۱۳۰۰۰۰۰ تومان	
شمال شهرستان گنبد		
آق آباد	۱۴۰۰۰۰۰ تومان	
سارلی مختوم	۱۴۰۰۰۰۰ تومان	
توتلی کوچک	۱۴۰۰۰۰۰ تومان	
عرب شرنگ	۱۴۰۰۰۰۰ تومان	
کسکن قوجق	۱۴۰۰۰۰۰ تومان	
چای قوشان	۱۴۰۰۰۰۰ تومان	
حاجی قوشان	۱۴۰۰۰۰۰ تومان	
گلیداغ	۱۵۰۰۰۰۰ تومان	
یل چشمه	۱۰۰۰۰۰۰ تومان	
منطقه جنوبی روستای مختوم	۶۰۰۰۰۰ تومان	مقدار کمی طلا
برون روستای مختوم	۱۲۰۰۰۰۰ الی ۱۳۰۰۰۰۰ تومان	۵۰۰۰۰۰ تومان - طلا
روستای قول حاجی	۱۰۰۰۰۰۰ تومان	۵۰۰۰۰۰ تومان - طلا
برون روستای قول حاجی	۱۳۰۰۰۰۰ تومان	۵۰۰۰۰۰ تومان - طلا
داشلی برون و اینچه برون	۱۵۰۰۰۰۰ تومان	
درون روستای داشلی برون و اینچه برون	۱۰۰۰۰۰۰ تومان	
تنگراه گلستان		
مهریه درون وستایی	۷۰۰۰۰۰۰ تومان	۷۰۰۰۰۰۰ تومان - طلا
مهریه برون وستایی	۲۰۰۰۰۰۰ تومان	مقدار کمی طلا
فزلجه آق امام	۱۰۰۰۰۰۰ تومان	طلا با توافق
برون روستای فزلجه آق امام	۱۳۰۰۰۰۰ الی ۱۴۰۰۰۰۰ تومان	۶۰۰۰۰۰ تومان - طلا
روستای خط نوکاکا	۱۳۰۰۰۰۰ الی ۱۴۰۰۰۰۰ تومان	

نکنته‌ی قابل توجه در این امر نهفته است که حفظ درون‌همسری تا بدان حد است که اگر ازدواجی با خارج از روستا و یا شهر انجام شود مهریه‌ی پرداختی افزایش می‌یابد. به عبارتی مکانیسم‌هایی وجود دارد که باعث ثبات و پایداری قوانین عرفی جامعه‌ی ترکمن می‌شود. از جمله شرایط دیگری که منجر به انعطاف‌پذیر بودن مهریه است، در رابطه با متفاوت بودن میزان مهریه یک نوعروس و یک بیوه زن ۳۵ الی ۴۰ ساله می‌باشد. تحقیقات میدانی نشان می‌دهد که میزان مهریه برای یک بیوه زن ۳۵ یا ۴۰ ساله معمولاً ۲ تا ۳ برابر مهریه یک تازه عروس افزایش می‌یابد. از عمده دلایل بارز این مسئله در تجربه‌کاری، مهارت و توان‌مندی در امور خانه‌داری و فعالیت‌های کشاورزی است.

انسان‌شناسانی که مطالعات خود را متمرکز بر خانواده ازدواج و خویشاوندی نموده‌اند، تأکید بر ازدواج، به مانند تبدلی دو طرفه بین دو خانواده زن و شوهر دارند. پیشتر نیز گفتیم که در جوامع کشاورزی و دامداری که وسایل تکنیکی به قدر کافی رشد نکرده، داشتن زمین و دام بیشتر که نشانه‌ی ثروت و قدرت است به طور طبیعی به نیروی کار فزاینده نیاز دارد. از این‌رو داشتن زنان بیشتر به منزله‌ی داشتن نیروی کار بیشتر و نیز داشتن فرزندان بیشتر خصوصاً فرزندان ذکور بیشتر، همه به‌منزله‌ی بالا بودن مقام و منزلت شخص است.

گرفتن یک عروس از یک خانواده در واقع به‌منزله‌ی گرفتن یک نیروی کار از آن خانواده است و این مسأله دقیقاً به معنای افزایش یک نیروی کار به خانواده‌ی خود (خانواده‌ی شوهر) و کاهش یک نیروی کار از خانواده‌ی دیگر (خانواده‌ی زن) می‌باشد. بنابراین می‌توان منطقاً چنین استنباط نمود که پرداخت مبلغی به خانواده‌ی عروس و گرفتن عروس در مقابل آن به‌منزله‌ی پرداخت خسارتی جهت از دست دادن یک نیروی کار است. حال اگر مبلغ پرداخت شده را اصطلاحاً مهریه بنامیم تغییری در واقعیت امر نمی‌کند. بنا بر تحقیقات میدانی انجام شده در منطقه‌ی ترکمن صحرا به برخی از ویژگی‌های زیر در رابطه با مهریه اشاره می‌کنم:

- مهریه در روز عقد و هنگام بردن عروس به خانه‌ی همسر به طور کامل پرداخت می‌شود؛
- میزان مهریه برای تمام خانواده‌ها در کلیه‌ی سطوح غنی و فقیر در محدوده یک شهر و یا یک روستا ثابت است؛

- در چند دهه پیش، معادل مهریه دام مانند گاو، گوسفند، اسب به پدر عروس پرداخت می‌شد؛

کارکرد قوانین عرفی در بین زنان ترکمن ایران ۳۵

• متفاوت بودن میزان مهریه‌ی ازدواج‌های برون‌روستایی و برون‌شهری با ازدواج‌های درون‌روستایی

و درون‌شهری؛

• متفاوت بودن میزان مهریه‌ی یک نوعروس و یک بیوه زن ۳۵ الی ۴۰ ساله.

در یکی از تحقیقات میدانی که به آن اشاره کردم زن کهن‌سالی از روستای «یان بلاغ» به من گفت:

«پدرم مرا به قیمت ۲ گاو و ۱۰ گوسفند فروخت».

گذشته از واژه‌ی «فروختن» که طرز تلقی از معامله را در قضیه نشان می‌دهد، وجه معامله نیز به‌جای پول نقد که اینک رایج شده در گذشته بیشتر گاو و گوسفند بوده است. در واقع به ازای قیمت تعیین‌شده مهریه، دام می‌پرداختند. اکنون به‌خصوص در نقاط شهری رسم پرداخت مهریه به صورت دام دیگر به کلی از بین رفته است. البته ظاهراً چنین به نظر می‌آید که از میزان مهریه نیز در شهرها کاسته شده است. ولی می‌دانیم که در منطق شهری بر طبق رسم جدید، خانواده‌ی داماد مقداری طلا به خانواده‌ی عروس می‌دهد. این تقابل، تفاوتی است که در حال حاضر در پرداخت مهریه بین نقاط شهری و روستایی وجود دارد. در نقاط شهری مثلاً در گنبد کاووس بخشی از مهریه به صورت پول نقد از جانب پدرداماد در روز عروسی به پدرعروس پرداخت می‌شود و بخش دیگر را وی به‌صورت طلا به عروس می‌دهد. از این رسمی که به این گونه در شهر متحول شده می‌توان نتیجه گرفت که مهریه‌ای که در گذشته به‌عنوان خسارت به خانواده‌ی عروس پرداخت می‌شد به‌تدریج معنی و مفهوم خود را از دست داده و به نوعی تغییر شکل یافته و در غالب‌هایی از نماد و نشانه باقی مانده است. مثلاً مهریه مانند گذشته مستقیماً به پدر عروس تعلق می‌گیرد. در حالی که طلا که در واقع بخشی از همان مهریه است که اینک و در محیط شهری به صورت هدیه تغییر نام داده و برای عروس خریداری می‌شود و به خود عروس داده می‌شود و به‌عنوان پس‌اندازی برای زندگی آتی وی در نظر گرفته می‌شود. ولی در بسیاری از موارد، زوج جوان جهت خرید مسکن یا زمین، طلاها را می‌فروشند که احتمالاً بتوانند بخشی از پول مسکن را تهیه کنند و این مسکن احتمالاً مسکنی است که به نام شوهر و نه زن ثبت خواهد شد. به این ترتیب می‌بینیم که هزینه‌ی خرید طلا دوباره به نزد شوهر بازمی‌گردد. علاوه بر آن، خانواده‌های دو طرف نیز بنا بر عرف و سنت رایج ترکمن‌ها در روز عقد و نیز در روز پاتختی به‌عنوان چشم‌روشنی نیز به عروس طلا می‌دهند.

در این‌جا از سویی ریشه‌های قدرت پدرسالاری، یعنی تعیین‌کننده بودن قدرت پدرسالارانه به چشم

می‌رسد و از سوی دیگر، جنبه‌های ساختاری چشم‌روشنی (طلا) یا به عبارتی «کادو» که کم و بیش

غربی است و از دل خانواده‌ی هسته‌ای با قدرت افقی و نه عمودی بیرون آمده. ملاحظه می‌شود که بدین گونه تغییر شکل یافته و در قالب همان خانواده‌ی گسترده و پدرتبار و پدرسالار و پدرمکان تکرار می‌شود. در واقع، آن‌چه که قالب خانواده و ازدواج را شکل می‌دهد، مجموعه‌ای از قوانین عرفی و شرعی و در نهایت مدنی است که گاه مدهای روز شکل ظاهری خود را به آن‌ها تحمیل می‌کنند و گاه حتی در پاره‌ای موارد ماهیت آن‌ها را دگرگون می‌کنند.

مع‌هذا مطالعه‌ی قوانین عرفی، شرعی و مدنی هم‌چنان پایه و اساس شناخت خانواده و ازدواج می‌باشد. از سوی دیگر باید به جستجوی گونه‌ای رابطه‌ی منطقی بین هر یک از قوانین سه‌گانه عرفی، شرعی و مدنی برآمد. اگر ازدواج را به صورت یک نوع مبادله بین دو گروه در نظر بگیریم، چنین مبادله‌ای بین ترکمن‌ها بنا بر دلایل زیر کاملاً به وضوح قابل مشاهده است. اولین دلیل این‌که بهای تعیین شده برای عروس در هر منطقه قیمت خود را دارد و برای کلیه‌ی خانواده‌ها یکسان است و نقداً در روز مبادله بزرگ یعنی روز عقد پرداخت می‌شود. دومین دلیل این‌که اگر یکی از طرفین، عروس و یا داماد دارای نقص عضو باشد میزان مهریه کاهش و یا افزایش می‌یابد و دلیل دیگر این است که در مقابل پرداخت مهریه الگوی اقامت پدرمکانی مشاهده می‌شود و در صورت عدم پرداخت مهریه، الگوی مادرمکانی جایگزین می‌شود. تمام موارد ذکر شده، دال بر این است که در مقابل دادن، دختر یا به عبارتی کار، وجه نقدی شاید به عنوان خسارتی به پدرعروس جهت از دست دادن چنین نیروی کاری پرداخت می‌شود. بدین صورت مبادله مستقیم، بین دو طرف گاه قابل درک است.

لویرات

لویرات یکی دیگر از قوانین عرفی خیلی کهن نزد ترکمن‌هاست. بر طبق تعریف لویرات از واژه‌ی لاتین لویر یعنی برادرشوهر مشتق شده است. طبق این الگوی ازدواج که از سویی ریشه در قوانین قوم یهودی دارد، هر زنی پس از فوت شوهرش، باید با برادرشوهر خود ازدواج نماید. این رسم در بین ترکمن‌های ایران همواره مشاهده شده است. البته رسم لویرات در بین کردها و لرها نیز رواج دارد. (مقصودی، ۱۳۸۶: ۷۴).

در لویرات تأکید بر این است که زن پس از مرگ همسرش با برادرشوهر خود ازدواج کند. در این گونه موارد اختلاف سن اهمیتی ندارد و حتی اگر برادر شوهر متوفی زیر سن قانونی، یا سن شرعی و یا سن بلوغ

کارکرد قوانین عرفی در بین زنان ترکمن ایران ۳۷

باشد باز تغییری در قضیه داده نمی‌شود. آن‌چه در این‌جا اهمیت دارد، متعلق بودن زن به خانواده داماد است. فقط خارج نشدن و باقی ماندن زن در خانواده‌ی داماد مدنظر می‌باشد (فرید، ۱۳۸۰: ۴۶؛ ساروخانی، ۱۳۷۰: ۷۸). در یکی از تحقیقات میدانی در روستای داشلی‌برون در منطقه‌ی ترکمن صحرا که در سال ۱۳۸۲ انجام می‌دادم، از پسر بچه‌ای که در مقابلم ایستاده بود و مرتب کمر بند خود را سفت می‌کرد، پرسیدم «کلاس چندمی؟» او گفت: «پنجم دبستان»، راهنمای محلی، به من گفت: «این نوجوان تازه ازدواج کرده» با تعجب پرسیدم: «این که هنوز بچه‌ای بیش نیست»، راهنما گفت: «طبق رسم ما ترکمن‌ها، چون شوهر این خانم که برادر بزرگ این پسر بچه است فوت کرده، عرفاً این زن متعلق به او می‌شود و با کسی دیگری نمی‌تواند ازدواج کند. این زن برای همیشه در داخل خانواده آن‌ها باقی خواهد ماند.»

عوامل تعیین‌کننده‌ای که در توجیه ازدواج لویرات وجود دارد به قرار زیر است:

۱. عدم پرداخت مهریه در روز عقد؛
  ۲. مهریه‌ی بیوه زن بالای ۳۵ سال، دو تا سه برابر مهریه یک دختر تازه عروس است؛
  ۳. این بیوه زن که اکنون نیروی کار مهمی محسوب می‌شود، قبلاً توسط این خانواده، از خانواده‌ی عروس در مقابل پرداخت مهریه گرفته شده است، به عبارتی قبلاً پول آن‌را به‌عنوان مهریه پرداخت کرده‌اند؛
  ۴. رفتن عروس از این خانه به معنی از دست دادن یک نیروی کار فعال و ماهر است؛
- رسم لویرات نشان می‌دهد که ازدواج در میان ترکمن‌ها قبل از آن‌که انتخاب آزاد بین دو فرد باشد، انتخاب دو خانواده، دو تیره، دو طایفه و یا دو ایل است. شرایط جامعه و ملاک و معیارهای آن جامعه و نیز نقطه نظرات و تصمیم‌گیری‌های بزرگان فامیل، ریش‌سفیدان از جمله عوامل تعیین‌کننده در ازدواج محسوب می‌شوند. در رابطه با قراردادی بودن ازدواج باید اضافه نمود که پیوند ازدواج حتی بر اثر فوت یکی از طرفین پایان نمی‌یابد، رسم لویرات تأییدی است در جهت پایداری برخی قوانین عرفی ازدواج و به‌خصوص معامله‌ای که در اثر آن زن به طور دائم به خانواده‌ی داماد تعلق می‌گیرد.

ویژگی‌های رسم لویرات بدین صورت برجسته می‌شوند:

- تعهد به انجام وظایف دوگانه بین خویشان سببی و نسبی پس از فوت همسر؛
- تبادلی که بین دو خانواده انجام می‌گیرد، حتی پس از مرگ یکی از طرفین نیز، ادامه دارد؛
- این نوع ازدواج، تأکیدی است بر اهمیت ویژگی‌های اقتصادی، خویشاوندی و فاکتورهای

سیاسی در جوامع قبیله‌ای.

نتیجه‌گیری

ترکمن‌ها که یکی از اقوام آسیای مرکزی هستند که از قرن ششم هجری طی ۳ مهاجرت بزرگ به سمت ایران آمدند. پس از وقایع سیاسی ترکمن‌های مهاجر در ۳ کشور ایران، افغانستان و اتحاد جماهیر شوروی قرار گرفتند، که پس از فروپاشی و استقلال جمهوری‌ها، کشور مستقل و جمهوری ترکمنستان (در بخش سابق اتحاد جماهیر شوروی) تأسیس شد. از این رو ترکمن‌های ساکن ایران، افغانستان و ترکمنستان از یک قومند و دارای سابقه‌ی تاریخی و فرهنگی مشترکی‌اند. این تحقیق که بر روی ترکمن‌های ایران انجام گرفته پژوهشی است پیرامون ساختار ازدواج و قوانین عرفی حاکم بر بافت فرهنگی آن‌ها.

از جمله تفاوت‌ها مسأله مهاجرت‌های برون‌مرزی و درون‌مرزی است. چنین به نظری می‌رسد که ترکمن‌ها که مهاجرین برون‌مرزی‌اند، همواره در منطقه‌ی استان گلستان زندگی کرده‌اند و بسیار کم با سایر اقوام ارتباط برقرار کرده‌اند. به جرأت می‌توان اظهار داشت که ویژگی غالب یکی از قوانین عرفی ازدواج یعنی: درون‌همسری، منجر به منزوی ماندن ترکمن‌ها و عدم ادغام فرهنگی آن‌ها با غیرترکمن‌ها شده است، از این رو بخش عمده‌ای از قوانین عرفی آن‌ها، از جمله قوانین ازدواج، هنوز بر پایه‌ی همان قوانین عرف قرار دارد و شباهت‌هایی نیز به برخی از قوانین اقوام آسیای مرکزی دارد.

در این پژوهش میدانی به توصیف الگوهای خانواده و ازدواج ترکمن‌ها پرداخته‌ایم. مواردی را که در زیر به آن اشاره می‌کنیم از ویژگی‌های بسیار خاص - شاید بتوان گفت منحصر به فرد - جامعه‌ی ترکمنی است:

۱. پرداخت مهریه در روز ازدواج به پدر عروس؛
۲. ثابت بودن مقدار مهریه برای تمام خانواده‌ها از اقشار گوناگون در سطح یک روستا و گاه حتی در سطح یک شهر؛

۳. متفاوت بودن میزان مهریه ازدواج‌های برون‌روستایی و برون‌شهری با ازدواج‌های درون‌روستایی و درون‌شهری؛

۴. متفاوت بودن میزان مهریه‌ی یک نوعروس و یک بیوه زن ۳۵ الی ۴۰ ساله. با توجه به اطلاعات کلیدی به‌دست آمده نتایج زیر قابل تأکید است: نکته‌ی اول پرداخت مهریه در روز ازدواج به پدر عروس می‌باشد. بر طبق چنین قانونی، تمامی میزان مهریه تعیین شده باید در روز بسته‌شدن عقد از طرف پدر داماد به پدر عروس پرداخت شود. این در حالی است که در بین اقوام دیگر با عکس این قضیه روبه‌رو هستیم، بدین صورت که مهریه در صورت طلاق به عروس پرداخت می‌شود.

کارکرد قوانین عرفی در بین زنان ترکمن ایران ۳۹

نکته‌ی دوم در یکسان بودن میزان مهریه است. بدین صورت که میزان مهریه در یک شهر و یک روستا برای تمامی اقشار یکسان است.

منابع

- اعظمی‌راد گنبددردی (۱۳۸۲) نگاهی به حیات مادی و معنوی ترکمن‌ها، مشهد، دانشگاه مشهد.
- ساروخانی، باقر (۱۳۷۰) مقدمه‌ای بر جامعه‌شناسی خانواده و خویشاوندی، تهران: سروش.
- فرید، محمدصادق (۱۳۸۳) درآمدی بر خانواده و نظام خویشاوندی، تهران: نشر پشتون.
- گلی، امین‌الله (۱۳۶۶) سیری در تاریخ سیاسی اجتماعی ترکمن‌ها، تهران: نشر علم.
- لوگاشوا، بی‌بی‌رابعه (۱۳۸۵) ترکمن‌های ایران، ترجمه‌ی حسین تحویلی و سیروس ایردی، تهران: شباهنگ.
- مظاهری، علی‌اکبر (۱۳۷۳) خانواده‌ی ایرانی در دوره‌ی پیش از اسلام، ترجمه‌ی عبدالله توکل، تهران: قطره.
- معین، محمد (۱۳۷۱) فرهنگ ۶ جلدی معین، جلد ۵، فرهنگ اعلام، صص ۳۸۷.
- مقصودی، منیژه (۱۳۸۴) بررسی تنوع قومی میان ترکمن، دانشگاه آزاد و یونسکو.
- (۱۳۸۶) انسان‌شناسی خانواده و خویشاوندی، نشر شیرازه.